

A PÉNZFORGALOM NÉHÁNY SAJÁTOS VONÁSA OROSZORSZÁGBAN A XVII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A. V. BIKOV

A XVII. század kezdetét nagy szünet jellemzi az orosz állam pénzforgalmában, ami szorosan kapcsolódik a lengyel–svéd intervencióhoz. 1610-ben a lengyelek pénzt kezdenek verni Moszkvában Wladyslav Sigismund felirattal, elsőként csökkentve az orosz kopejka hivatalos súlyát, ami változatlan volt 1535 óta.¹ Nem sokkal később, 1611-ben, a Novgorodot meghódító svédek hozzáfognak egy könnyű fémpénz kialakításához, amihez Vaszilij Sujszkij nevét használják nyomatként.² Az intervenció sok pénzhamisító tevékenysége nem lehetett hatástalan a Minyin és Pozsárszkij-féle felkelés pénzverésére, akiknek olyan pénzt kellett veretni, amelyet a hódítók bevezettek.³

Az 1613-ban hatalomra jutott új dinasztia azt örökölte, hogy szünetel a pénzforgalom. Az első Mihail Romanov-féle kopejkák követik a felkelés által bevezetetteket. Az érme súlyát azonban az uralkodó jogán való kizsákmányolás céljából, ismét csökkentik, a 20-as években megállapítják a kopejka 0,48 g-os súlyát,⁴ ami a réginek, amit 1610-ig vertek és 0,66–0,68 g volt, körülbelül a háromnegyede. A kopejka volt az egyedüli, rendszeresen vert pénzérme, amit a XVII. század első fele folyamán forgalomba hoztak. Az ennél kisebb pénzfajták előállítását (*gyenga*, *poluska*) elvesztette rendszeres jellegét még Fjodor Ivánovics (1584–1598) idejében, tekintettel a pénzverés kedvezőtlen alakulására, mivel kétszer-négyszer több munkára volt szükség ezeknél, mint a kopejka előállításánál.⁵ A XVII. század kezdetéről csak hiányos források vannak, amelyek igazolják egy-egy kis mennyiségű *poluska* megrendelésre történő gyártását.⁶ A *gyenga* előállítására vonatkozó adatot a XVII. század első évtizedéből nem találtak.

1. Спасский И. Г., Денежное обращение в Московском государстве с 1533 по 1617 гг. – Материалы и исследования по археологии, т. 44, М., 1955, с. 336–339.
2. Спасский И. Г., Денежное обращение . . . , с. 341–345; Спасский И. Г., Чеканка копеек шведскими властями в Новгороде в 1611–1617 гг. – В сб.: Вспомогательные исторические дисциплины, т. IV, Л., 1972; Мельникова А. С. Новые данные о чеканке монет в Новгороде в 1611–1617 гг. – „Нумизматический сборник“, Ч. 5, вып. 2, М., 1977.
3. Спасский И. Г., Денежное обращение . . . , с. 345–350.
4. Мельникова А. С., Систематизация монет Михаила Федоровича. – Археографический ежегодник за 1958 г. М., 1960., с. 78.
5. Спасский И. Г., Денежное обращение . . . , с. 292–293; Спасский И. Г., Денежное хозяйство Русского государства в середине XVII в. и реформа 1654–1663 гг. – Археографический ежегодник за 1959 г. М., 1960, с. 153.
6. Спасский И. Г., Денежное обращение . . . , с. 248–249.

1. kép. IV. (Rettegett) Iván: Gyenga 1547 előtt

1613 után hamarosan újra kezdik a *gyenga* és a *poluska* előállítását, amely azonban nagyon korlátozott jellegű,⁷ ezen pénztermék forgalmáról főleg a távoli településeken, nincsenek adataink.⁸

A *kopejkának* jutott az a nehéz feladat, hogy ellássa a hatalmas állam pénzforgalmát. Hogy ez mennyire volt lehetséges, ezt igyekszünk követni az európai területek északi részéről származó anyagok alapján „amely terület szociális-gazdasági folyamatai nem lehettek hatás nélkül az állam feudális központjára és az új keleti területekre.”⁹

A nagy vásárok, üzletkötések mindig jelentős összegek cseréjével jártak, ami sok időt vett igénybe. Utalások vannak arra, hogy nagyobb pénzösszeg esetében százasával elkülönítették és becsomagolták a *kopejkákat*, vagyis 1 rubelt, egy darab papírba, ami jelentősen megkönnyítette a pénzsámolást.¹⁰ Ezen kívül a nagyobb összegeket meg is kellett, ill. lehetett mérni. Másként állt a dolog a nagytömegű aprópénz megszámlálásával. A mai numizmatikai irodalomban nincs egységes vélemény arról, hogy feltétlen szükséges volt-e az akkori Oroszország pénzforgalmában a *kopejkára*. V. L. Janyin és A. Sz. Melnyikova azon a véleményen vannak,¹¹ hogy mivel az árak a XVI. században 3-4-szeresére növekedtek, ezért az aprópénz iránti igény nem jelentkezett. A súlyban könnyebbé vált *kopejka* – így vélekednek ezek a kutatók –, képes volt kiszolgálni a belkereskedelmet.¹² Egy kicsit másként vélekedik erről Szpasszkij, aki szerint „a kicsi, de állandó minőségű *kopejka* túl értékes, drága pénzérme maradt és ezért alkalmatlan

7. Спасский И. Г., Деньги и денежное хозяйство. – В кн.: Очерки русской культуры XVII в. Ч. 1, изд. МГУ 1979, с. 147. Спасский И. Г., Денежное хозяйство . . . , с. 104.

8. См. Мельникова А. С., Клады монет в Вологодском музее. – „Нумизматический сборник“ Ч. 5, вып. 1, М., 1977. Спасский И. Г., Денежное обращение . . . , таблица 8, с. 323.

9. Колесников П. А., Северная Русь. Вологда, 1971, с. 4.

10. Спасский И. Г., Денежное хозяйство . . . , с. 153.

11. Маньков А. Г., Цены и их движение в Русском государстве XVI в. М.–Л., 1951.

12. См. Дьячков А. Н., Уздеников В. В., Монеты России и СССР. М., 1978, с. 46. Векслер А., Мельникова А., Московские клады. М., 1973, с. 111–112.

2. kép. IV. (Rettegett) Iván: Kopejka 1547 után

volt a kicsi piaci forgalom ellátására,” de ennek ellenére ez a forgalom is „gyakorlatilag” csak a kopejkával történt.¹³

Az adott témában forrásként vizsgáltuk a vologdai egyházi hivatal bevételi-kiadási könyveit, amelyek anyagából következtetni lehet az üzletkötések számára, a visszajáró kiscímletű pénzre, a feljegyzési naplók, jegyzékek a troicki, vazsszki és más járások területéről, minden számunkra fontos leírt anyag az aprópénznek, paraszti, jobbágyi pénzforgalomban való használat területén. Fontos források voltak még a dvinszki járás egyházi kincstárának iratai és M. M. Sztroganov pénztárának „leltára” is. Hasonlóan nagy segítséget jelentenek a XVII. századi pénzforgalom tárgyi, kincstári emlékei is.

Térjünk át a források első felének vizsgálatára, az adatok láthatók a táblázatban.¹⁴

Az aprópénz használata a XVII. sz. első negyedének kiadási-bevételi könyveinek alapján:

Forrás	Összes ügylet				Összesen	
	maradék nélkül	%	0,5 kopejka maradékkal	%	kisebb maradék	%
1. A vologdai egyházi hivatal kiadási-bevételi könyvéből, 1615	93	96,9	3	3,1	–	– 96
2. A vologdai egyházi hivatal bevételi könyve, 1618	302	89	37	11	–	– 339
3. A kuropolszki járás Holmogor városa Szpasszkij templomának pénzbevételi könyve, 1620–1621	47	87	7	12,9	–	– 54

13. Спасский И. Г., Денежное хозяйство . . . в середине XVII в., с. 153, 104.

14. A táblázat százalékos összetételben ábrázolja a különféle ügyleteket az Európához tartozó északi területeken.

3. kép. Wladyslaw Sigismund királyfi, kopejka 1610

Forrás	Forrás		Összesügylet		Összesen	
	maradék nélkül	%	0,5 kopejka maradékkal	%	kisebb maradék	%
4. A kuropolszki járás Holmogor városa Szpasszkij templomának bevételi könyve, 1624–1625	21	91,3	2	8,7	–	– 23
5. A kuropolszki járás Holmogor városa Szpasszkij templomának kiadási könyve, 1624–1625	63	94	4	6	–	– 67

A táblázat adatai azt mutatják, hogy a kereskedelem alapvető pénzegysége a kopejka volt, s az esetek többségében képes volt kiszolgálni a kereskedelem igényeit. Jelentősen szerényebb szerep jutott a félkopejkás pénzérmeinek, a *gyengának*, amit csak akkor használtak, ha az összeget nem tudták kifejezni kopejkával.¹⁵ A *gyenga* felhasználási %-a, a táblázatból kiindulva, alacsony, mintegy 3–13%, az összes üzletek számát tekintve. Valószínűleg az iránta való igény nagyobb volt, de igen sok esetben kiküszöbölték az összeg kerekítésével, a vásárolt áru bizonyos növelésével, amikor a fizetésre került a sor. Lehet, hogy a félkopejkás pénzérme hiányát a következő vásárlási feljegyzéssel is magyarázhatjuk: „Vettem cérnát 2 pénzért, 4 pénzért meg borsót.” Néhány esetben a hiányzó árut a fizetés egyszerűsége érdekében nagyban (en gros) vásárolták: „káposztát, hagymát, kölest 10 pénzért”.¹⁷

Félkopejkára végződő ügylet két esetben lehetett. Nagyon kistételű vásárlásnál: „Vettem főzni hallesbe sügért 3 pénzért”,¹⁸ „meg tojást vettem 1 pénzért”¹⁹ „tejet

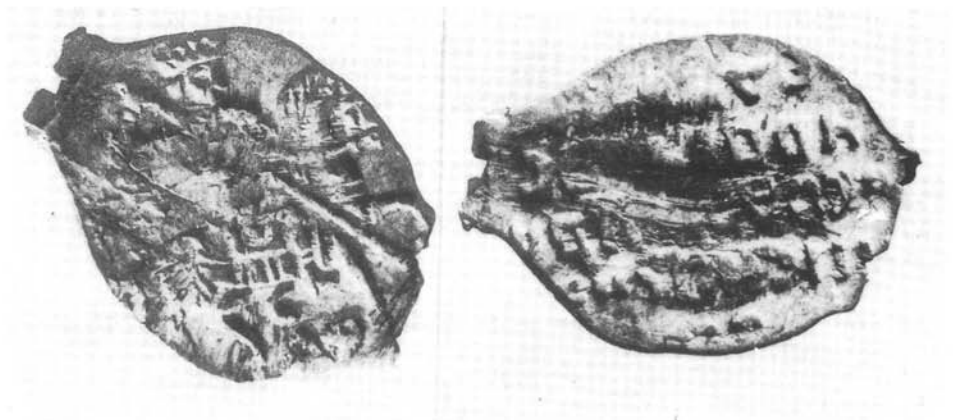
15. A kisebb pénzegységekkel létrejött üzleteket nem taglaljuk.

16. A vologdai terület állami archívuma 883. szám (a továbbiakban ГАВО). A nominál megjelölésnél kopejkát kell érteni (2 pénz = 1 kopejka, 4 pénz = 2 kopejka). A XVII. sz. elejének kereskedelmi irataiban a „kopejka” szót szinte nem is használták, helyette 2 gyengát (pénzt) írtak.

17. ГАВО, ф. 883, д. 10, л. 9.

18. ГАВО, ф. 883, д. 9, л. 3. об.

19. ГАВО, ф. 883, д. 9, л. 3. об.

4. kép. Minyin és Pozsárszkij-féle felkelés pénze, kopejka 1612.
Minden pénzérmét nagyítva ábrázoltunk

vettem süteménybe 3 pénzért”²⁰ stb. Másrészt pedig a bérmunkát fizették félkopejkával. „Adtam a mesternek 3 *altint* (3 kopejka értékű rézpénzt) és 2 pénz”²¹ „jöttek a keresztesek és adtam a lovagoknak 9 pénz”²² „megjavította az ablakkeretet, adtam neki 5 pénz”²³ „elsöpörte a havat, adtam a léhűtőnek 3 pénz”²⁴ stb. Az ilyen esetekben a pontos elszámolás fontos volt, mert az eltérés ebbe vagy abba az irányba csökkenti vagy növeli az egyik vagy másik fél bevételét, illetve kiadását, ami magával vonja az ügylet egyik felének károsodását.

Összehasonlítva a kiadási-bevételi könyvek adatait a leletekkel, amelyeket Oroszország európai területének északi részén találtak, bebizonyítható, hogy még ezt a 13%-ot sem tudták az új pénzzel megvalósítani, mivel ez Mihail Fjodorovics (1613–1645) uralkodásának első feléből, Oroszország északi területéről származó leletekből gyakorlatilag hiányzik. Az állam távoli területén lakók csak fokozatosan érezték meg az aprópénz hiányát, erről tanúskodnak az írásos források,²⁵ de a hiányosság megoldására nincsenek adatok. Még az Oroszország közepéről származó leletekben, amelyek a leggazdagabbak az új pénzben, százalékos összetételük, kiindulva a publikált adatokból, sem nagy.²⁶

Nézzük meg a források következő csoportját, amit a táblázatban rögzítettünk, ugyanolyan elrendezésben, mint az elsőt.

20. ГАВО, ф. 883, д. 9, л. 6. об.

21. ГАВО, ф. 883, д. 9, л. 18. об. Az altin pénzegység 3 kopejkával, vagy 6 gyengával egyenlő.

22. РИБ, т. 12, стб. 31.

23. РИБ, т. 12, стб. 31.

24. РИБ, т. 12, стб. 56.

25. Белов М. И., Овсянников О. В., Старков В. Ф., Мангазея. Материальная культура русских полярных мореходов и землепроходцев XVI–XVII вв. Ч. 2, М., 1981, с. 60.

26. Русская нумизматика XI–XX вв., Л., 1979; Ежегодник 1 осударственного исторического музея за 1963–1964 г., М., 1966; Спасский И. Г., Денежное обращение . . . , М., 1955; Мельникова А. С., Систематизация монет Михаила Федоровича . . . , и др.

Aprópénzhasználat a XVII. század első felének paraszti elszámolásaiban:

Forrás	Összes ügylet				Összesen		
	maradék nélkül	%	0,5 kopejka maradékkal	%	kisebb maradék	%	
1. A vazsszki járás troicki területének gyűjteményes emlékei 1611-ből	16	34,7	14	30,4	16	37,4	46
2. A vazsszki járás troicki területének gyűjteményes emlékei, 1622-ből	15	53,5	7	25	6	21,4	28
3. Pénzgyűjtési emlékirat 1618-ból	40	83,3	8	16,7	–	–	48
4. A vazsszki járás troicki területének gyűjteményes emlékei 1638–1639-ből							
1. gyűjtemény ⁴	21	45,6	12	36	13	28,2	46
2. gyűjtemény ⁵	30	42,2	23	32,3	18	35,3	71
3. gyűjtemény ⁶	26	35,5	29	39,7	18	24,6	73
4. gyűjtemény ⁷	27	42,2	18	28,1	19	29,7	64
5. gyűjtemény ⁸	28	60,8	9	19,5	9	19,5	46
6. gyűjtemény ⁹	21	46,6	13	38,9	11	24,4	45

FORRÁSOK

1. J. Sz. Vasziljev: A vazsszki járás troicki területének gyűjteményes emlékei a XVI. század végéről, a XVII. századból. A Szovjetunió európai területének északi része történeti anyagai. Vologda, 1973. 363–365. o.
2. Uo. 366. o.
3. OTK 1894. 327–365. o.
4. J. Sz. Vasziljev uo. 366–367. o.
5. Uo. 368–369. o.
6. Uo. 369–370. o.
7. Uo. 370–371. o.
8. Uo. 371–372. o.
9. Uo. 372–373. o.

A táblázat adatai a *kopejka* döntő részarányáról szólnak a pénzbegyűjtésnél, ami majdnem minden esetben az összes fizetés mintegy felét teszi ki. Maga a pénzbevételek megoszlása is azonban az aprópénz alkalmazásának szükségszerűségéről szól. Ilyen módon az írásos források megmutatják, hogy a XVII. század első fele orosz államának pénzgazdálkodásán eligazodni a kopejka váltópénzének alkalmazása nélkül nagyon nehéz lenne, az esetek többségében pedig egyszerűen lehetetlen.

A XVI. század végén, a XVII. század elején még nem volt szükség arra, hogy „foglalkozzanak az aprópénz hiányával” vélekedik Szpazzsckij,²⁷ bár az ebből a korból származó leletekben a *gyenga* és *poluska* jelentős százalékban jelen van. Az ilyen igény csak 1613 után nőtt meg, amikor véglegesen kialakult az új irányzat és a „régie pénzek” már nem voltak egyenlők az „új kopejka” felével, mivel az utóbbiak súlya csökkent.

27. *Спасский И. Г.*, Денежное обращение . . . , с. 293.

Felvetődik egy ellentmondás: egyrészt az írásos források az aprópénz használatának széles köréről szólnak, másrészt pedig a pénzverdekben alig készítenek a kopejka váltópénzeiből és ezek hiányoznak is az állam távoli területeinek leleteiből. Lehet, hogy ennek az ellentmondásnak a megoldása Mihail Fjodorovics (1613–1645) uralkodási idejéből származó leletek összetételének vizsgálatában rejlik. Rendelkezésünkre áll néhány lelet ebből a korból, amelyeket a vologdai körzetben találtak. Egy részüket A. Sz. Melnyikova dolgozta fel, a maradék leleteket mi vizsgáltuk meg.

1. A prilucki leletet 1931-ben találták az egykori Szpaszoprilucki kolostorban, Vologda közelében. A lelet 571, a XVI. század végi XVII. századi fémpénzt tartalmaz. A lelet pénzeit valószínűleg a XVII. század első évtizedének végén rejtették el. Jelenleg a Vologdai Múzeumban (a továbbiakban VTM) őrzik, száma 1102. Irodalom: M. B. Gornung = A VTM orosz pénzérme leletei. Az Állami Történelmi Múzeum évkönyve. 1963–1964. (A továbbiakban Gornung.) A. Sz. Melnyikova: A vologdai múzeum pénzérme leletei (a továbbiakban Melnyikova). Numizmatikai gyűjtemény 1977. 5. száma.

2. Az ovszjanyikovi leletet Ovszjanyikovo nevű faluban találták a babuskini körzetben 1980-ban. A talált pénz mennyisége: 284 db. A pénzeket kb. 1618-ban rejtették el. A leírást A. V. Bykova végezte. A totemszi múzeumban őrzik. Szám: 28. 192–28. 476.

3. További XVI–XVII. századi pénzérmeiket találtak a vologdai körzet Kundrino nevű falujában. Darabszám: 851. Az elrejtés időpontja a XVII. század 20-as éveinek eleje. Meghatározó: Bykova, irodalom: Gornung 9. sz.

4. 1931-ben az egykori vologdai uszpenszki apátság nyugati kerítése mellett találtak XVI–XVII. századi pénzérmeiket. Mennyiség: 1700 db. Az elrejtés ideje: a XVII. század harmincas éveinek eleje. Meghatározó: Melnyikova, VTM 1393. Irodalom: Gornung 5. sz.

5. 1938-ban a vologdai körzetben a kubenszki tó melletti egykori szpaszó-kámenij apátság falában találtak pénzérmeiket, 3064 db-ot. Elrejtési időpont: a XVII. század 30-as éveinek vége. Meghatározó: Melnyikova, VTM 1103. Irodalom: Gornung 4. szám.

6. 3291 darab pénzérmet találtak Vologda városában a Lesznaja rakpart 66. sz. alatt. Meghatározó: Melnyikova. Az elrejtés ideje: a XVII. század 30-as évei. VTM 1535., irodalom: Gornung 7. szám.

7. A Vologda melletti Kurelit falucskában 1965-ben találtak leletet, 320 darabot. A lelet egy része tönkrement. Meghatározó: Melnyikova, az elrejtés időpontja: 1640–1645 között. VTM 13549. sz. Irodalom: Melnyikova 9. szám.

A leletek összetételét átvizsgálva egy érdekes tulajdonságot fedezhetünk fel. Az általunk tanulmányozott korszakban forgalomban voltak különféle mennyiségű és minőségű pénzérmeik, kezdve IV. Iván (1533–1584) kopejkáitól és *gyengáitól*, az uralkodó cár, Mihail Fjodorovics pénzéig. Az 1610-ben végrehajtott pénzérmeccsere különbséget alakított ki a „régii” és „új” pénzérmeik között.²⁸ A réginek az újjal való felváltása lassan ment végbe. A XVII. század 20-as éveinek pénzleleteiben kevés még az új pénz. A prilucki lelet Mihail Fjodorovics kopejkáját 15,5%-ban tartalmazza. Az ovszjanyikovi leletben Mihail Romanov pénze 20,4%-ban fordul elő. A kudrinszki leletben ez csupán 1,5%-os. Hasonló eredményt kaptak a többi lelet feldolgozásaikor is.²⁹ Azon évek pénzforgalmára jellemző egy érdekes kettősség: szomszédtság a pénz forgalmában, amelyeket 3-4 helyen vertek, de a mi esetünkben „régii” és „új” érmeként azonosíthatunk. A „régii” érmék bizonyos mennyiségi csökkenése a 30-as évek kezde-

28. Спасский И. Г., Денежное обращение . . . , с. 353.

29. Спасский И. Г., Денежное обращение . . . , с. 332, таблица 8.

tétől még nem bizonyíték az akkori kormányzat azon törekvéséről, hogy intenzíven kivonja azokat a forgalomból. A „régii” érmék újjá való átverése passzív jellegű,³⁰ különben Mihail Fjodorovics kopejkái nagyobb százalékban fordulnának elő.³¹

A nagyobb értékű pénzegységek megjelenésének okait vizsgáljuk az alábbiakban. A régi pénzermék, amelyek előfordulnak a leletekben, két csoportra oszthatók: *kopejkák* és *gyengák* (0,5 kopejka). A kopejkáról szólva *Szpasszkij* 1961-ben feltételezése szerint a lényeg abban állt, hogy a régi kopejka idővel átalakult valamilyen kiegészítő nominállá, melynek értéke 3 gyenga (1,5 kopejka) volt.³² Ez a vélemény a súlyegyenlőségen alapul, 2–3 század gramm csupán a súlyeltérés Mihail Fjodorovics 3 „gyengája” és egy régi kopejka között. Mihail Romanov kormánya mindjárt 1613 után kibocsátotta a *gyengát*, melynek igen szerények voltak a méretei.³³ Az is lehet, hogy az ilyen pénzverés nem volt rendszeres, különösen Mihail Fjodorovics uralkodásának első felében.³⁴ Ezért *Szpasszkij* föltételezése elfogadható, de csak az elvont számításokra. Az „új gyenga” nem lehetett ténylegesen váltópénz a régi és az új kopejka között.

IV. Iván és Fjodor Ivánovics kora *gyengái* leleteinkben nagy százalékban fordulnak elő. A prilucki leletben ez 17%, az uszpenszkiben 29%. A legnagyobb mennyiségi mutatót a kudrinszki lelet mutatja, ahol ez a szám 37%. A híres tajmíri leletben, amit *Szpasszkij* vizsgált, mintegy 4%-os IV. Iván és Fjodor Ivánovics pénzeinek az aránya. A XVII. század első felének egyik leletében, amit az Ermitázsban őriznek, ez a mutató 37%.³⁵

A vologdai körzet totemszi leletének megmaradt részében 17% IV. (Rettegett) Iván „gyengáinak” a mértéke.³⁶ 1619-ben Vologdában fölfedeztek egy nagy mennyiségű pénzleletet, amit 1615–16 között rejtettek el. 61 156 pénzérme között volt 418 *rubel*, 14 *altin*, 4 *gyenga* régi kopejkás pénzermében; 85 *rubel*, 18 *altin*, 4 *gyenga* régi „gyenga” érmében (0,5 kopejka) és csupán 21 *rubel* az új pénzermében.

Érdekes számunkra a következő leletek leírása is. *Melnyikova*, aki tanulmányozta a szibériai Mangazei pénzforgalmát, fölfigyelt a mangazei és a vologdai Jaroszlavszk és Kosztroma területén talált leletek hasonlóságára, hogy abban, mint az erről a területekről származó más leletekben is, nagy mennyiségben fordulnak elő IV. Iván és Fjodor Ivanovics pénzei.³⁹ A leletek föltalálási helye enged következtetni azoknak a szociális helyzetére, akik azokat elrejtették. Kimutatható, hogy a bennünket érdeklő pénzek mennyisége tartalmaz paraszti megtakarított pénzt és kisebb apátságokét. A *gyenga* azoknál fordul elő, akik közvetlenül foglalkoztak kiskereskedelemmel, bérbeadással,

30. A novgorodi pénzverde, mely évente 100 ezer *rubel* bevételhez jutott, évente csak néhány száz *rubel*t veretett át. 1626-ban csak 87 *rubel*t, egy másik esetben pedig 61 *rubel*t. См.: *Мельникова А. С., Систематизация монет Михаила Федоровича.* с. 81.

31. Az állítás csak Észak-Oroszországra vonatkozik.

32. *Спасский И. Г., Денежное хозяйство Русского государства в XVI–XVII вв.* Л., 1961, с. 22

33. См. таблицу „Структуры кладов”, *Спасский И. Г., Деньги и денежное хозяйство.* – В кн.: *Очерки русской культуры XVII в.* Ч. 1, изд. МГУ, 1979, с. 147.

34. См. таблицу „Структуры кладов. *Спасский И. Г., Денежное обращение* с. 290.

35. *Сотникова М. П., Спасский И. Г., Русские клады слитков и монет в Эрмитаже.* – В сб.: *Русская нумизматика XI–XX вв.* Л., 1979, с. 78.

36. Тотемский краеведческий музей № 3449–3460.

37. Приходо-расходные книги московских приказов 1619–1621 гг. М., 1983, с. 140.

38. *Косztromai lelet.* A 3174 db pénzerméből 16% régi veretű, közülük 11,2% „régii gyenga”. *Мец Н. Д., Мельникова А. С., Клады монет, зарегистрированные Государственным историческим музеем (далее ГИМ) в 1955–1958 гг.* в кн.: *Ежегодник ГИМ, 1960,* с. 66; В кладе из Калинина содержится 16% „старых денег”. – *Клады монет, зарегистрированные ГИМ за 1960–1963 гг.* В кн.: *Ежегодник ГИМ за 1960–1963 гг.* М., 1964, с. 83 и др.

39. В кн.: *Белов М. И., Овсяников О. В., Старков В. Ф., Мангазея,* с. 59.

adót fizettek stb. De nem minden anyagnak hasonló a struktúrája. Az ovszjanyikovai leletben nincs egyetlen gyenga sem. A leletek struktúrája eredeti, nem tipikus az ebből a korból származó leletek többségére abban az értelemben, hogy egy hosszú ásatási folyamat lelete, ahol az évek során csak a legjobb, teljes súlyú pénzdarabok kerültek napvilágra.⁴⁰

Mint ahogy már említettük, Mihail Fjodorovics uralkodása idején a *gyenga* kibocsátását abbahagyták. Az általunk vizsgált hét leletben csupán 2 ilyen érme van. Meg kell jegyezni, hogy mindkét érme abból a leletből származik, melyeket Mihail Romanov uralkodásának végén rejtettek el. A XVII. század első felének belkereskedelme egyre inkább érezte az aprópénz hiányát, ami különösen a távoli területeken jelentkezett. Az áru-pénz viszonyok erősen behatoltak Oroszország minden rétegének életébe.

Az orosz állam monetáris rendszere nagyon elmaradott volt. Mindez arra készítette az akkori lakosságot, hogy kombináljon azokkal a pénzérmeikkel, amelyek forgalomban voltak, felhasználva a régi és az új pénz közötti különbséget. *Melnyikova*, aki megemlíti a *gyengák* nagy számát a mangezei leletben, azt írja, hogy: „láthatóan kiegészítették aprópénz-készletüket, melynek a verését felújították Mihail alatt, mivel hiányának hátrányát nagyon érezte az egyre fejlődő kereskedelem, különösen a belkereskedelem.”⁴¹ Másik munkájában a kutató megkísérli megmagyarázni a három- és négyrubeles kötegek pénzforgalmát.⁴² Úgy véli, hogy az intervenció éveit a „régii pénzérme” olyan mennyiségben gyűltek össze, hogy a jóval későbbi időkben sem tudták ezeket kiszorítani az új, könnyebb érmék.⁴³ Arra alapozva, hogy Mihail Fjodorovics uralkodásának első feléből származó leletekben kevés „új” érme van, feltételezi, hogy az „új” kopejka funkcióját el tudták látni IV. Iván és Fjodor Ivánovics pénzei, melyek súlyban alig voltak kisebbek (átlagsúlyuk: 0,34–0,35 g; a kopejkák átlagsúlya pedig a XVII. század közepén 0,40–0,45 g).⁴⁴ mint az új kopejkák. Ténylegesen az új kopejka és a régi *gyenga* közötti súlykülönbség 0,10–0,14 g között ingadozik, azaz a régi *gyenga* mintegy 25%-kal könnyebb az új kopejkánál. A XVII. században ez a súly annyira nagy, hogy a kereskedelemben az új kopejkával való fizetéskor (a régi *gyenga* helyett) 25%-os kár érte volna azt, aki az árut gyengáért adja el a kopejka helyett.

Ezért feltétlen keresni kellett a régi pénz funkciójának egy új magyarázatot a vizsgált időszak pénzforgalmában. Ennek a kérdésnek a megoldására újból vissza kell kanyarodni a pénzérme súlykérdéséhez. IV. Iván és Fjodor Ivánovics korában a „gyenga” átlagos súlya 0,30–0,32 g.⁴⁵ A húszas évek kopejkájának átlagsúlya 0,46–0,48 g.⁴⁶ Ebből kiindulva a számolás a következő: 2 kopejka súlya 0,92–0,96 g. Három *gyenga* súlya pedig 0,93–0,96 g. Ilyen módon 1-2 százados pontossággal Mihail Fjodorovics 2 kopejkája súlyban egyenlő volt és értékben is IV. Iván és Fjodor Ivánovics 3 *gyengájával*. Számunkra egyszerű a számolás, ami a hasonló számolás reális lehetőségét igazolja. Ugyanezt igazolják a leletek összetételei is. Rendelkezésünkre áll egy érdekes dokumentum, amely jellemzi Oroszország északi részének pénzforgalmát a XVII. század 20-as éveiben. Ez egy egyházi kincstári irat, amit 1624-ben írtak Holmogora városban. „Augusztus 11-dik napján elvettek Dmitrijtól, a régebbi egyházi kincs-

40. Быков А. В., „Помогли . . . подделки”. – г. „Красный Север”, Вологда, 13 августа 1981, с. 4.

41. Vö. 39. jegyzet 58.

42. Мельникова А. С., Клады . . . , с. 121–143.

43. Мельникова А. С., Клады . . . , с. 125.

44. Мельникова А. С., Клады . . . , с. 125.

45. Спасский И. Г., Денежное обращение . . . , с. 286 и с. 332.

46. Мельникова А. С., Систематизация монет Михаила Федоровича. с. 78.

tárnoktól, az én számításom szerint, régi kopejkában 59 rubelt, moszkvaiban pedig 9 rubelt, új pénzben pedig elvettek tőle 494 rubelt.”⁴⁷

A kincstár struktúrájának leírása egybeesik az ebből a korból származó leletek összetételével. Mint a leletekben, itt is látjuk néhány régi pénz jelenlétét. A kincstár összetétele megmutatja, hogy a számolás egysége az új pénzérme. Feltételezzük, hogy a kincstárban ez az új kopejka formájában volt jelen, különben ezt is jelölték volna, hasonlóan a régi pénzhez. A kincstárban kétféle pénz volt háromrubeles kötegekben, mégpedig *kopejkák* és moszkvaiak, azaz *gyengák*. Ez utóbbinak viszonylag kicsi a mennyisége, összehasonlítva az új pénzzel csupán 4,6%, a régi kopejkáé pedig 15%, ami arra utal, hogy ezeket csak kiegészítő pénzegységnek tartották, arra az esetre, amikor a summát nem tudták kifejezni maradék nélküli egészben az új kopejkával. Bizonyos, hogy a bevételi könyvben, amelyből származik a kincstár leírása, a gyengára végződő számítások az egésznek 6%-át teszik ki.

Szpasszkij munkáiban sok helyen használja Sztroganov pénztárának leírását, ami 1627-ből származik.⁴⁸ Ebben a leírásban is megemlíti a régi és az új pénzeket. Arra hivatkozva, hogy csak 2 zsákról említik meg az „új novgorodkát”, azaz kopejkákat, a kutató arra a következtetésre jut, hogy a maradék 37 zsákban csak régi pénzek voltak. Az új pénzek *Szpasszkij* adatai szerint, csak 4,2%-ot tesznek ki.⁴⁹ „Az ilyen pénztár aligha volt egyedüli ebben a korban” – írja *Szpasszkij*.⁵⁰ Az ebben a korban leírt egyházi kincstárakat kutatva, lásd fentebb, fel lehet tételezni, hogy Sztroganov pénztára más összetételű volt. Az új pénzek leírása mellett megemlítenek még „volt a borszákbán 124 rubel, 13 altin, 3 gyenga . . . régi kopejkában, . . . régi novgorodkában 61 rubel, 21 altin, 4 gyenga, . . . 98 rubel, 9 altin gyengában, valamennyi régi moszkvaiban.”⁵¹ Feltételezzük, hogy a meg nem vizsgált zsákokban is voltak új pénzermék, valószínűleg kopejkák, „új” gyengák és poluskák (0,25 kopejka), amelyeket ha külön csomagoltak volna, akkor ezeket külön is jelölték volna, így tehát feltehetően a régi kopejkák és gyengák 5,6–5,7%-át teszik ki az egész mennyiségnek.

Összehasonlítva az eredményt a korábban tárgyalt leletek és egyházi kincstárak adataival, arra az eredményre jutunk, hogy azok struktúrája közös. Mindenütt látjuk a régi pénzérme meglétét, aminek az aránya elég nagy keretek között ingadozik, függően a lelet eredetétől. Közös azonban egy dolog: a régi pénzérme szükséges volt a XVII. század első felének pénzforgalmában, a kereskedelemben éppúgy, mint az egyszerű parasztok számára. Szükséges volt továbbá főként a kis elszámolásokhoz. „A kiskereskedelem a Sztroganovok és más kereskedő cégek számára a XVI. és XVII. században . . . a nagybani kereskedelem állandó és örök kísérője volt” – írta a kereskedők tevékenységét vizsgálva *A. A. Vegyenszkij*.⁵² Maga a pénzforgalom léte készítette a lakosságot „a régi pénz” használatára, mert ahogy *Szpasszkij* helyesen említi: „a régi pénz nem sietette a változást”.⁵³

Kijelentésünk néhány kétséges megállapítását szolgálhatja a sztroganovi kincstár kialakulási folyamatának vizsgálata. A „3153 rubel, 11 altin” összegű pénzt az 1627-ben 25 éves korában elhunyt Makszim Makszimovics Sztroganov ingóságai között találták

47. РИБ, т. 12, 1890, стб. 59–60.

48. В кн.: *Введенский А. А.*, Торговый дом XVI–XVII вв. Л., 1924, с. 32–34.

49. *Спасский И. Г.*, Деньги и денежное хозяйство. с. 150; *Спасский И. Г.*, Денежное обращение . . . , с. 353.

50. *Спасский И. Г.*, Деньги и денежное хозяйство . . . , с. 150.

51. *Введенский А. А.*, Торговый дом . . . , с. 32–33.

52. *Введенский А. А.*, Дом Строгановых в XVI–XVII вв., М., 1962, с. 235.

53. *Спасский И. Г.*, Деньги и денежное хозяйство . . . , с. 150.

meg. Az örökösök közti per, ami a tulajdonos halála után indult, szolgál az említett feljegyzések alapjául.⁵⁴

Sztroganov örökölte apjának, Makszim Jakovlevicsnek az ingóságait, aki 1624-ben halt meg. Ezeket csupán két és fél évig használta. A Sztroganov ház kutatója, *Vegyenszkij* úgy vélte, hogy a fiatal házigazda ezen rövid idő alatt „alig-alig tudta az apai örökséget növelni”.⁵⁵ Ezért azt javasolta a kutató, hogy ezt a hagyatéki iratot tekintsük úgy, mint Makszim Jakovlevics vagyonának leírását.⁵⁶ Ez a javaslat teljesen megalapozott az örökség tárgyi részét illetően, de a pénzt illetően nem. Hiszen már *Vegyenszkij*nél is vannak adatok a fiatal Sztroganov intenzív kereskedelméről, amit a két és fél év alatt végzett. Így 1626-ban Makszim Sztroganov „igényt nyújt be unokaöccse, Iván Jamszkij által 3 hód-, 5 róka-, rozmárbőrre fülessapkára, hat cobolyfarokra, ami 8 rubelnyi áru”.⁵⁷ Nemsokkal később, de még 1626-ban Sztroganov megszerzi a következőket, ezek az áruk: „14 db vörös bagariabőr, 10 font fehér festék, 308 ivóedény, korszó, tányér, 3 pud méz, 8 vasalódeszka, 4 adag kosztromi szappan, negyed pud hagyma. 68 rubel összértékben.”⁵⁸ Mindez bizonyítja, hogy Sztroganov intenzíven kereskedett, amihez az apjától, Makszim Jakovlevicsstől örökölt pénzüsszeget használta föl. Ilyen módon a pénzüsszegek, amelyeket említenek az iratok, Makszim Makszimovics forgótőkéje volt, amiből más célra keveset használtak. Erre igen nagyszámú bizonyíték van, melyek jól jellemzik Sztroganov kereskedelmi műveleteit. Így „Dimitrij Sztroganov, egy rokon jelenti, hogy a hajóján Arhangelszkben van 29 ezer 800 rubel apró ezüstpénzben”.⁵⁹ Csupán egyetlen üzletért 1192 rubel vámot kellett fizetnie stb. Ezért kicsi a valószínűsége annak, hogy M. M. Sztroganov a „régii pénzüsszegek felvásárlásával foglalkozott volna, sokkal inkább a „régii” kopejkák és gyengák, melyek felgyülemlettek nála, a kistételű elszámolásokra szolgáltak, melyekben, mint a dokumentumokból látjuk, a legaktívabban vett részt. Ilyen módon az írásos dokumentumok alátámasztják azokat a föltételezéseket, amelyeket levontunk a leletek analizálása alapján.

Mihail Fjodorovics korában nem volt semmiféle tilalom a „régii” pénzüsszegekkel kapcsolatban, mégis alkalmazkodott az új rendszerhez, melynek tizedes számolási elve emiatt zavartta vált, ezért a következő feltételezett állapot jött létre: 0,75 régi gyenga = 0,33 régi kopejka. Az „új gyenga” egyenlő volt 0,75 „régii gyengával”, vagy 0,33 „régii kopejkával”. Ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy az „új gyenga” ténylegesen csak elméleti számítási fogalom volt, akkor feltűnő az, hogy ilyen nominárendszer az évek során felmaradt. Gyakorlatilag ez a következő módon történt. Korábban példának említettük, hogy egy léhűtőnek hósepréért adtak 3 gyengát. Az új gyengáról van szó, ami azonban nincs forgalomban. Akkor lép be a gyakorlatba a következő séma: három új gyenga egyenlő egy régi kopejkával, vagy két régi gyengával. A léhűtő tehát választhatott munkálataiért egy régi kopejkát, vagy két régi gyengát, mivel ez a pénznem volt forgalomban. A pénzek súlyaránya megegyezett, a mérleg nyelve egyik irányba sem tért el. Abban az esetben, ha nem kerek összegről, hanem maradék aprópénzről is szó volt, *poluskáról* (1/4 kopejka) pl. „Klement Ivanov fizetett üzlettársainak egy *poltinát* (50 *kopejka*) és negyedfél (3,5 *gyenga*) gyengát”, akkor az elszámolás a következő volt: a *poltinát* Klement új kopejkában számolta, de ha az nem volt elegendő, akkor régi gyengával pótolta ki, úgy hogy 3 régi gyenga = volt 2 új kopejkával. A maradék

54. *Введенский А. А., Торговый дом . . .*, с. 30–31; *Введенский А. А., Дом Строгановых . . .*, с. 178.

55. *Введенский А. А., Дом Строгановых . . .*, с. 178.

56. *Введенский А. А., Дом Строгановых . . .*, с. 179.

57. *Введенский А. А., Дом Строгановых . . .*, с. 234.

58. *Введенский А. А., Дом Строгановых . . .*, с. 234.

59. *Введенский А. А., Дом Строгановых . . .*, с. 151.

összeget a 3 gyenga 1 poluskát új gyengával így lehetett kifejezni: 2 gyenga egyenlő 1 új kopejkával, a maradék másfél gyenga súlyban megfelelt egy régi gyengával.⁶⁰ Ilyen módon az új gyengák és poluskák helyett a régivel fizettek, de az újban számoltak, az eredmény ugyanaz volt. Ennek az analógiájára történtek a váltások a hasonló elszámolásokról. A régi gyenga a saját nemében univerzális nominál volt, mert ezzel ki lehetett fejezni bármilyen összeget, a legkülönbözőbb maradékkal is. Nem véletlen, hogy jelen van sok leletben, de nemcsak a leletekben. *Keszler* a brjanszki terület novozibkovi múzeumának igazgatója felfedezett egy női irhabundát, amelynek a bélésébe varrtak egy zacskót, tele XVII. századi pénzérmével. A zacskóban volt 13 db Mihail Fjodorovics érme, 6 db háromrubeles köteg, amelyből 2 köteg IV. Iván gyengáiból állt.⁶¹ Ez megtakarított pénz volt, félretéve a „fekete napokra”, azaz inséges időkre. A gyűjteményben lévő régi pénzérme ugyancsak bizonyíték az aprópénz használatának szükségességére. Ha sok áru értékét nem tudták egész kopejka értékkel kifejezni, akkor a régi pénzek is rendelkezésére álltak a bunda tulajdonosának a vétel-eladás műveleteinél, ha gyenga vagy poluska vált szükségessé az elszámolásnál.

Az általunk feltételezett séma a „régii” pénzek használatát illetően így nem mond ellent a régi orosz számtannak, ahol „a törtek a két alapvető kiindulási egység, a negyed és a harmad további rendszeres felezése útján jöttek létre.”⁶² A XVII. század orosz számolásában volt egy speciális „készülék” a törtek számolására. „A törtek számítását mintegy két regiszterben végezték: egész, fél, negyed . . . egész, harmad, félharmad . . . Mindkétféle bármely törtet ki lehet fejezni egy meghatározott összeg formájában, miután a harmadokat és negyedeket összeadják és kivonják.”⁶³ A régi pénzek is megjelentek az új rendszerben mint segédnominálok és mint aprópénzegységek, melyek a belső piac igényeit elégítették ki. Hogy meddig tartott ez a tarkaság a XVII. század első felének pénzforgalmában, erről pontos adataink nincsenek. Mindenesetre *A. Oleárij*, aki Oroszországban utazgatott 1633–1636-ban és 1639-ben még rögzítette a pénzforgalomban a „régii pénzérme” jelenlétét. A „jelenet a cipőboltnál”⁶⁵ című rajzon ábrázolták a régi pénzérméket. Hat a két ábrázolt pénzből régi. Az egyik IV. Iván gyengája. *Oleárij* azokat az érméket mutatja be, amelyeket látott a forgalomban, ezért feltételezzük, hogy a gyengák és kopejkák még forgalomban voltak a XVII. század 40-es éveinek elejéig. Az utána végbement valamilyen változás gyorsan kiűzte a forgalomból a „régii pénzeket”, megszüntetve a beiktatásos számolást. A szpaszkámennij apátságából származó lelet és az összes többi későbbi már csak jelentéktelen mennyiségben tartalmaz régi pénzérmét. A pénzrendszer visszatért a korábbi tizedes rendszerhez.

Fordította: Deák László

60. *Васильев Ю. С.*, Сборные намяти . . . с. 366.

61. *Мец Н. Д., Мельникова А. С.*, Клады монет . . . за 1955–1958 гг., с. 60.

62. *Спаский И. Г.*, Русская монетная система, изд. 4. Л., 1970, с. 123. См. также *Спаский И. Г.*, Московская математическая рукописная книга середины XVII в. и ее первый владелец. – Археографический ежегодник за 1979 г. М., 1981. с. 63.

63. *Спаский И. Г.*, Русская монетная система, с. 123.

64. Подробное описание путешествия голштинского посольства в Московию в 1633–1636 и 1639 гг., составленное секретарем посольства Адамом Оларисем. М., 1870.

65. См.: *Спаский И. Г.*, Русская монетная система, с. 122.

A leletek struktúrája

A lelet megnevezése	Prilucki lelet	Ovszjannyikovi lelet	Kudrinszki lelet
1535 előtti érmék	1	1	–
IV. Iván (1533–1584)			
gyenga	95	–	320
kopejka	127	72	139
Fjodor Ivánovics (1584–1598)			
gyenga	1	–	12
kopejka	72	37	92
Borisz Godunov (1598–1605)			
kopejka	95	75	128
Áldimitrij (1605–1606)			
kopejka	13	5	16
Vaszilij Sujszkij (1606–1610)			
kopejka	66	25	47
Wladyslaw Zigizmund (1606–1612)			
kopejka	4	2	18
Svédek Novgorodban (1611–1617)			
kopejka	–	2	3
Minyin és Popszászkij (1612–1613)			
kopejka	1	–	12
Mihail Romanov (1613–1645)			
gyenga	–	–	–
kopejka	87	58	14
orosz–dán gyenga 1616 után meg nem határozott	9	11	48
Összesen	571	284	851

Uspenszki lelet	A szpaszo-kamenij apátság lelete	A Leszna-rakparti lelet	A Kuralit faluból származó lelet
2	–	–	–
497	2	–	–
257	2	7	–
2	–	–	–
7	3	7	–
12	2	2	–
–	2	2	–
6	5	3	–
–	7	13	2
9	35	43	–
1	2	8	1
–	1	–	1
895	2995	3201	312
–	2	2	–
12	–	–	–
1700	3064	3291	320

EINIGE EIGENARTIGE ZÜGE DES GELDVERKEHRS IN RUSSLAND IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 17. JAHRHUNDERTS

(Auszug)

Am Beginn des 17. Jahrhunderts gab es eine Wende im Geldverkehr des russischen Staates. Die polnischen und schwedischen Eroberer verringerten das Gewicht der früheren russischen Kopeke und diese Tendenz setzte sich auch in den ersten Jahren der Romanow-Dynastie fort. Die einzige systematisch in den Verkehr gebrachte Geldart war die Kopeke, die Münzen mit noch kleinerem Wert (Djenga, Poljuschkä) verloren an Bedeutung. Dieser Vorgang wird in der vorliegenden Arbeit anhand der in der Gegend von Wologda gefundenen Münzschatze und Abrechnungsbücher behandelt.

Aus diesen Quellen stellt sich neben dem überwiegenden Anteil der Kopeke auch heraus, dass bei kleineren Einkäufen noch immer das Geld Iwans IV. (1533–84) und der ihm folgenden Herrscher benutzt wurde. Das zurückgebliebene monetäre System brachte die Bevölkerung dazu, dass sie diese Münzen kombinierten, die im Verkehr waren, dabei nutzten sie die Unterschiede zwischen dem alten und dem neuen Geld.

A. V. Bikow